

Khaled Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, Çev. Abdullah Yıldız, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020, 208 s.

Abdullah ÖZÇELİK*

19. yüzyılda Osmanlı coğrafyası, karşılaşılan meydan okumaların da etkisiyle farklı modernleşme tecrübelerine sahne olduğu bir vakiadır. İmparatorluk başkentinin taşra ayaklarının inşa edilmesi, idare meclislerinin kurulması, askeri sistemin ve eyalet sisteminin yeni bir anlayış çerçevesinde yapılandırılması, sanayileşme ve siyasi entegrasyon hamleleri ülke genelinde hayata geçirilse de Tunus ve Mısır, İslam dünyasında, imparatorluk merkezi olan İstanbul'un yanında farklı tecrübeleriyle önemli bir konumda bulunmaktadır.

19.yüzyılda Osmanlı coğrafyasında öne çıkan devlet adamlarından biri olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, genellikle imparatorluğu siyasi ve askerî açıdan zora sokan isyanı ile bilinmektedir. Ancak son dönemde özelde Mehmed Ali Paşa, genelde ise Mısır modernleşmesi hakkında ciddi bir literatürün ortaya çıktığı gözlerden kaçmamaktadır.

Yukarıda belirtilen alanlarda eserler veren ve aynı zamanda kitabın yazarı olan Khaled Fahmy, Cambridge Üniversitesi'nde Sultan Kabus bin Said Modern Arap Çalışmaları bölümünde profesör olarak çalışmaktadır. Ana ilgi alanları 19.yüzyılda Mısır'da hukuk, tıp ve ordu olmasına rağmen modern Ortadoğu'nun sosyal ve kültürel alanlarında eserler vermektedir.¹ “*All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army ve The Making of Modern Egypt*”, “*al-Jasad wa-l'Hadatha (The Body and Modernity)*” ve “*In Quest of Justice: Islamic Law and Forensic Medicine in Modern Egypt*” adlı eserleri kaleme almıştır. Ayrıca kendine ait bir blog sitesinde (<https://khaledfahmy.org/en/>) çalışmalarını daha geniş bir kitleye yaymaktadır.

Khaled Fahmy'nin kaleme aldığı “*Kavalalı Mehmed Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*” adlı eser; teşekkür, sekiz ana başlık, kaynakça ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır. İlk defa Oneworld Publications tarafından 2009 yılında basılan eser, “*Makers of the Muslim World*” serisinin yirmi beşinci kitabı olarak yayınlanmıştır. Eser; Abdullah Yıldız

* Sakarya Üniversitesi, E-posta: abdullahozcelik@sakarya.edu.tr, Orcid 0000-0003-1041-199X

1 Hakkında daha geniş bilgi için bkz: Professor Khaled Fahmy FBA. (t.y.). Erişim Tarihi Nisan 22, 2021, Erişim Adresi: <https://www.ames.cam.ac.uk/people/professor-khaled-fahmy-fba>

tarafından dilimize kazandırılmış ve Vakıfbank Kültür Yayınları aracılığı ile okuyucusuyla buluşmuştur.

Teşekkür kısmında yazar, eserin yazım aşamasında kendisine destek olan kişi ve kurumlardan bahsederek, okuyucuya çalışmanın dayanak noktaları hakkında ön bilgi sağlamaktadır.

“*Makedonya'daki Kökler*” başlığını taşıyan ilk bölümde; Kavala'nın tarihi ve coğrafi açıdan stratejik konumunu anlatarak, Mehmet Ali Paşa'nın doğumu, gençlik yılları ve soyu hakkında bilgi veren yazar; Paşa'nın vakit geçirdiği oyun arkadaşları ve aşırılıkları üzerinde özellikle durmaktadır. Bu aşırılıkları yüzünden o dönem Kavala kadısı olan dayısı ile arası açılan Paşa'yı, dayısı Mısır'ı işgal eden Napolyon Bonapart komutasındaki Fransız ordusu ile savaşmak üzere toplanan başıbozuklar arasına yazdırır. Paşa'nın Mısır'a ayak basması da bahsi geçen olay vesilesi ile olur.

“*Mısır Kördüğümü*” başlığını taşıyan ikinci bölümde, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a ayak bastığı sırada Fransız işgali altındaki durum yazar tarafından betimlenmektedir. Mısır halkı ile Napolyon'un ordusu arasındaki gerginlikler, Memluk beylerinin siyasi ve ticari durumlarının sarsılması Fransız ordusunun güç kaybetmesine neden olmuştur. Kavaladan gelen birliklerin Arnavut başıbozukları ile birleşmesi, ki bu durum Mehmet Ali Paşa'nın Arnavut olduğu yönünde yanlış bir kanaat da oluşturacaktır, Hüsrev Paşa ile Mehmet Ali arasında 50 yıl sürecek olan düşmanlığın başlaması, Hüsrev Paşa'nın, Memluk beyleri karşısında başarısız olması ve isyan çıkması, Mehmet Ali Paşa'nın halkı yanına çekerek iktidara gelmesi neticesinde Mısır için yeni bir devir başlayacaktır.

“*İktidarın Sağlamaştırılması*” başlıklı bölümde ise, Mehmet Ali Paşa'nın 1805 yılında resmen Mısır valisi olmasıyla birlikte, Mısır'da, özellikle de Kahire'de, farklı kesimlerin birbirleri arasındaki mücadelesinde arabuluculuk rolünü ince bir siyasetle nasıl kendi lehine kullandığı yazar tarafından öne çıkarılmaktadır. Halk, ulema, tüccar, eşraf Memluk beyleri arasındaki çatışmalardan yararlanan Paşa, kendisi dışındaki iktidar odaklarını tek tek zayıflatarak iktidarını tahkim etmiştir. Avrupada o dönem devam eden Napolyon Savaşları'nı ticari fırsata çevirmesi, ticari yönden de Mehmet Ali Paşa'nın iktidarını güçlendirmiştir.

Dördüncü bölüme geldiğimizde ise “*Tahkimat*” başlığı altında Mehmet Ali Paşa'nın, ince ayar bir denge siyaseti ile ailesini Kavaladan getirerek, hanedanını kurma çabasına yer verilmiştir. Mısır'da üretilen ürünler üzerinde uygulanan tekelleşme politikaları sayesinde Mehmet Ali Paşa bir yandan zenginleşirken bir yandan da emrinde çalışacak yetenekli kişileri istihdam etmektedir. İç piyasadan ucuza alınarak dış piyasada yüksek fiyatlara satılan ürünlerin yanı sıra, Memluk beylerinin topraklarına el koyarak bunları kiralamak suretiyle üretim sürecine müdahalede bulunmuştur. Ayrıca pazar yerlerinde kuralların ihlali durumunda oldukça ağır cezalar uygulanmakta ve ticari düzenin korunmasına önem verilmektedir. Maddi açıdan cazibe merkezi haline gelen Mısır'da, Paşa emri altında çalışan kişilerden Mısır'ın yönetiminde yararlanmakta ve genişleyen bir ayan tabakası oluşturmaktadır. Bu dönemde Hicaz'da vuku bulan Vahhabi ayaklanması oğlu İbrahim'in emrine verdiği ordu aracılığı ile bastıran Mehmet Ali Paşa, kendisine Gazi unvanı verilmesiyle birlikte etkinliğini oldukça arttırmıştır. Doğup büyüdüğü Kavala'ya

yatırım yaparak orada vakıflar tesis etmiştir. Gerek buradan gerekse Mısır'ın ve Sudan'ın farklı yerlerinden yeni askerler toplamaya çalışan Paşa, altyapı yatırımlarına önem vermiş ve kendisine ticari işlerinde danışmanlık yapmak üzere Ermeni bir danışman istihdam etmiştir.

“Genişleyen Ufuklar” başlığını taşıyan beşinci bölümde yazar, Mısır'da tesis edilen yeni idari yapı, etkili ordu, güçlü donanma, yeni kurumlar ve okulların nasıl inşa edildiği, Paşa'nın uyguladığı politikalar çerçevesinde ele alıyor. Özellikle yeni ordunun oluşturulması, askere alma ve şehirlerden tecrit edilmiş talimhahların inşa edilmesi ile ordu etrafında işleyen bir kurumlar bütünü ortaya çıkmaktadır. Sanayi atılımı dahi ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla kuruluyor. Tıp eğitimi ve yaygın sağlık altyapısının ilk çekirdekleri de yine bu amaçla aynı dönemde atılıyor. Yunan isyanı sırasında da ordusu ile yardım eden Mehmet Ali Paşa, Avrupalı devlet adamlarının da ilgi odağı haline gelmiştir. Yazar bu bölümde II. Mahmut'un kaldırdığı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılış biçimini Mehmet Ali Paşa'nın Memluk beylerini ortadan kaldırmasına benzetmektedir.

“Nihai Hesaplaşma” bölümünde dünya siyasetinde önemli bir konum elde eden Mehmet Ali Paşa, kendini güvenceye almak amacıyla kendi soyundan gelenlerin Mısır'da hükümlan olmasına temin etmek için çalıştığı kadar, Mısır'ın askeri ve siyasi açıdan da emin olmasını temin etmek için Suriye'yi işgal etmesi yazar tarafından detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Kendisine karşı alınan tüm siyasi ve askeri önlemleri boşa çıkaran Mehmet Ali Paşa birçok önemli idari pozisyonları elde etmesi karşılığında Kütahya Antlaşmasını imzalamıştır. Ancak Suriye'de uyguladığı politikalar Paşa'ya pahalıya mal olmuş ve birçok isyanla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu egemenliğindeki diğer yerler de eklenince büyük bir idari buhranla Mehmet Ali Paşa yüz yüze kalmıştır. Aynı dönemde yeni bir reform politikası devreye sokarak idareyi kolaylaştırmak hükümet işlerini belli bir istikrara kavuşturmak amacıyla divanlar kurmuştur. Yazar bu olayların Paşa'yı tam bir devlet adamına dönüşmesinin kilit noktaları olarak ele almaktadır.

Yedinci bölüme gelindiğinde ise “Zafer” başlığı altında yazar, karmaşık bir hal alan Mısır'ın yönetimini Paşa, bürokratik bir aygıtla devretmeye başlamıştır. Kendisine yardımcı olması için yakın akrabaları ve arkadaşlarından oluşan çevreye, Kıpti katipler, Ermeni danışmanlar, Avrupalı uzmanlar ve Mısır'a gelerek Paşa'nın emrine girmek isteyenlerden oluşan bir yapı eklemiştir. Görevde suiistimali görülen kişi Paşa tarafından derhal cezalandırılmaktadır. Yayınevi kurulmasına öncülük etmesine rağmen eğitim ile yapısal dengesizliğin artışının önüne geçememiştir. Nüfus sayımı yapılarak askere alma sistemini belli bir temele oturtmuştur. Ülke çapında çiçek hastalığına karşı çocuklar aşılanmıştır. Bunun köylüler ve yöre şeyhlerinin desteğiyle başarıyla uygulamıştır. Mısır toplumunun derinliğine nüfuz eden Paşa, saltanatının son yıllarında Avrupa'ya farklı alanlarda tahsil görmeleri amacıyla öğrenciler göndermiştir. Mısır sorunu yüzünden bozulan İngiltere ile arasını da düzelterek İstanbul'a da bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

“Paşanın Çoklu Mirası” adını taşıyan sekizinci ve son bölümde, Paşa hakkında genel bir değerlendirme yapan yazar şu hususlar üzerinde durmaktadır; Mısır yönetiminde söz sahibi olan grupları bertaraf ederek yerine yeni bir yönetici elit yerleştirmesi, söz sahibi bir vali olarak daha

önceki valilerden farkını ortaya koyması O'nun ilk göze çarpan özelliğidir. Mısır'daki yönetim yapısını merkezileştirmeyi başarmıştır. Yazar ek olarak, 1839'dan sonra Osmanlı payitahtından tüm imparatorluğa yayılan reform dalgasının salt Batı baskısı ve etkisi ile değil Mısır'da başarıyla uygulanan reformların da etkisinin olduğunu öne sürmektedir. Mısır'da daha sonraki yıllarda İngiliz sömürgesinden kurtulma arifesinde Mısırlı tarihçiler tarafından Paşa bir nevi ön milliyetçi bir lidere dönüşmüştür. Ancak buna rağmen yaşadığı dönemde halkı tarafından Paşa'nın anlaşılmadığını savunan yazar, Nasır döneminde de modern Mısır'ın kurucusu olarak görüldüğünü belirtir. Ancak buna rağmen 1962 Milli Sözleşmesi'ne göre yabancı işgaline de kapı aralayan kişi de yine Mehmet Ali Paşa'nın kendisidir. Mukayese ölçütü olarak Japonya alınarak, Mısır ile aynı anda modernleşme çabalarını başlatan Japonya'nın neden Mısır'dan daha ilerde olduğu sorgulanmaktadır. Yazar, sözleşmenin Muhammed Abduh'un² tezlerinden izler taşıdığını belirtmektedir.

Yazar, Mısır ve Mehmet Ali Paşa üzerinde yazılmış literatürü eleştirel bir gözle ele aldıktan sonra, Mehmet Ali Paşa ve ardıllarının izlediği ekonomik politikalar üzerinde durmuştur. Ancak eğilimi Paşa'nın uyguladığı politikalardan dolayı halkın ağır bedeller ödediğini kitabın birçok yerinde askere alma, tarım vb. politikalar bağlamında vurgulamaktadır ancak sağlık alanındaki uygulamaları bunun dışında tutmaktadır.

Netice olarak, Türkçe literatürde daha çok Osmanlı Devleti (İstanbul) bakış açısıyla okunan Mısır modernleşmesi ve Mehmet Ali Paşa, farklı ve Mısır tarihi açısından ele alınması, Türkçe literatüre kazandırılması oldukça önem arz etmektedir. Yazarın özellikle tarih yazımı açısından konunun nasıl tartışıldığını ele alması farklı okumalara okuyucuyu sevk etmektedir. Ek olarak Mısır arşivlerinin konu ile ilgili olarak konumunu da iyi bir şekilde ortaya koymakla birlikte, konunun nasıl ele alınacağına dair kıymetli bilgiler de vermektedir. Eser özellikle 19.yüzyıl İslam dünyasındaki modernleşme çabaları içerisinde İstanbul, Tunus mukayeseli bir okuma zemini sunması açısından önemlidir. Sadece tarih bölümlerinde değil, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler gibi bölümlerde de okunması faydalı olabilecek bir eserdir.

---

2 Abduh'a göre Mısır'ın, İngilizler tarafından işgal edilmesinin nedeni, Mehmet Ali Paşa'nın Memluk ileri gelenlerini ve yerel müttetiklerini ortadan kaldırarak tekeli bir iktidar yapısı ve ağı oluşturmasıdır.